

KRZYSZTOF JAKUBIAK*

Periodyki Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i ich wkład w kształtowanie oraz upowszechnianie ideologii wychowawczej sanacji w latach 1929–1939

Organy prasowe Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Ważnym środkiem przekazywania informacji i kształtowania opinii publicznej w Polsce w okresie międzywojennym była prasa. Rozwój myśli politycznej, społecznej i pedagogicznej znajdował bowiem odbicie nie tylko w oficjalnych dokumentach rządowych, ministerialnych i partyjnych, lecz także w publicystyce ukazującej się na łamach licznych wówczas czasopism. W latach 1918–1939 liczba wychodzących w Polsce dzienników i czasopism wahała się w granicach od 2,5 do 3 tysięcy tytułów rocznie. Najliczniejszą grupę czasopism stanowiły, według danych „Przeglądu Graficznego, Wydawniczego i Papierniczego”, miesięczniki (807) oraz tygodniki (497)¹. Rozpatrując czasopisma pod względem merytorycznym, najliczniej reprezentowana była grupa pism publicystycznych, literackich i artystycznych (978) oraz naukowych (289).

Mimo dużej i wciąż wzrastającej liczby wydawanych tytułów nakłady czasopism były niewielkie. Większość wydawanych w końcu lat 20. czasopism (ok. 1400) miała nakład niższy niż 3 tysiące egzemplarzy, w tym około 900 – mniej niż tysiąc egzemplarzy.

---

* Prof. zw. dr hab., Uniwersytet Gdański, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Pedagogiki, Zakład Historii Nauki, Oświaty i Wychowania, 80-309 Gdańsk, ul. Bażyńskiego 4.

¹ „Przegląd Graficzny, Wydawniczy i Papierniczy” 1930, nr 13, s. 322.

Okres dwudziestolecia międzywojennego cechował się w Polsce również intensywnym rozwojem czasopiśmiennictwa pedagogicznego. Wiktor Czerniewski podaje wykaz 186 tytułów czasopism pedagogicznych i związkowych pism nauczycielskich wydawanych w języku polskim, ukazujących się w latach 1918–1939².

Józef Mirski, czołowy przedstawiciel polskiego ruchu „nowego wychowania”, w publikacji pt. *O polskim piśmiennictwie i czytelnictwie pedagogicznym* podzielił ówczesne periodyki pedagogiczne na trzy grupy:

- pisma o charakterze informacyjnym, będące najczęściej organami towarzystw i związków nauczycielskich;
- periodyki „fachowe”, poświęcone metodyce nauczania przedmiotów szkolnych oraz problemom organizacji oświaty;
- czasopisma o charakterze „teoretyczno-pedagogicznym”, do których zaliczył m.in. analizowane tu: „Kulturę Pedagogiczną” i „Oświatę i Wychowanie”, o której wyrażał się szczególnie życzliwie³.

Ministerstwo WRIOP w pierwszym dziesięcioleciu swego istnienia było wydawcą trzech czasopism pedagogicznych: „Bibliografii Pedagogicznej”, „Szkoły Powszechnej” i „Oświaty Pozaszkolnej”. Najwcześniej przestała ukazywać się „Oświata Pozaszkolna” wydawana w latach 1921–1923. Począwszy od 1929 r. wraz z wypracowywaniem rządowej doktryny pedagogicznej, reorganizacją Ministerstwa, której wyrazem było m.in. połączenie Departamentów Szkolnictwa Powszechnego i Szkolnictwa Średniego w jeden Departament Szkolnictwa Ogólnokształcącego, a przede wszystkim ze względu na potrzebę rozszerzenia ram działalności publicystycznej tegoż Ministerstwa, z dniem 1 stycznia 1929 r. przestano wydawać pozostałe pisma o charakterze specjalistycznym – „Szkołę Powszechną” (1920–1928) i „Bibliografię Pedagogiczną” (1921–1928). Na miejsce zlikwidowanych czasopism powołano dwa inne: „Oświatę i Wychowanie” (1929–1939) oraz „Poradnik w Sprawach Nauczania i Wychowania oraz Administracji w Szkołach Ogólnokształcących i Seminariach Nauczycielskich” (1929–1939). Oba wymienione pisma jako oficjalne organy Ministerstwa WRIOP były wydawane jego nakładem.

„Oświata i Wychowanie”, redagowana kolejno przez Bolesława Kielskiego, Hugo Kaufmana oraz dra Eugeniusza Zdrojewskiego, w 1929 r. ukazywała się jako dwumiesięcznik, zaś począwszy od stycznia 1930 r. – w cyklu miesięcznym. W ciągu roku wydawano 10 numerów (w przerwie wakacyjnej, lipiec–sierpień, pismo nie ukazywało się) w nakładzie 5000 egzemplarzy, z których ponad 3500 docierało do stałych prenumeratorów. Przeciętna objętość numerów miesięcznych wahała się w granicach od 110 do 140 stron. Format pisma nie zmieniał się – wynosił 23 cm x 16,5 cm. Biura redakcji mieściły się w Bibliotece Ministerstwa WRIOP, przy ulicy Foksal 18. Administracja pisma znajdowała się w Warszawie, przy ulicy Bagatela 12. „Oświatę i Wychowanie” tłoczono w warszawskiej drukarni Powszechnej Kasy Oszczędnościowej. Szata graficzna miesięcznika była mało efektowna, jednostajna w układzie kolumn.

² W. Czerniewski, *Rozwój dydaktyki polskiej w latach 1918–1954*, Warszawa 1963, s. 439–446.

³ „Przegląd Współczesny” 1931, nr 109, s. 260–270.

Czasopismo adresowane było głównie do pracowników administracji szkolnej, nauczycieli i wychowawców. Reakcja nie zamierzała jednak nadawać pismu charakteru naukowego. Pragnąc uczynić miesięcznik dostępnym pismem dla szerszych kręgów inteligencji bez przygotowania pedagogicznego, ale interesujących się zagadnieniami oświatowymi, nadano czasopismu charakter popularno-naukowy. Komitet Redakcyjny stawiał sobie bowiem jako cel swojej działalności – uczynić z pisma płaszczyznę wymiany poglądów władz oświatowych wszystkich instancji, naukowców oraz nauczycieli praktyków⁴. Na mocy okólników poszczególnych Kuratoriów Okręgów Szkolnych, ogłoszonych w 1929 r. w „Dziennikach Urzędowych”, polecono dyrekcjom państwowych szkół średnich i seminariów nauczycielskich zaprenumerowanie czasopisma.

Układ treści zawartych w kolejnych numerach „Oświaty i Wychowania” grupowany był w następujących działach:

1. Informacje z działalności Ministerstwa WRiOP, omawiające aktualne prace i zamierzenia władz oświatowych; zamieszczano tam też i komentowano niektóre zarządzenia oraz przedrukowywano ważniejsze wystąpienia publiczne przedstawicieli resortu.

2. Publikacje nadsyłane i zamówione przed redakcją, dotyczące najczęściej zagadnień teorii wychowania, organizacji szkolnictwa w kraju i zagranicą, programów szkolnych ze szczególnym uwzględnieniem nowych eksperymentów i doświadczeń pedagogicznych w zakresie metod nauczania i wychowania, oświaty pozaszkolnej oraz orientacji zawodowej.

3. Kronika ruchu pedagogicznego oraz sprawozdania z książek i czasopism pedagogicznych; dział ten był niewątpliwie najszerszym spośród wszystkich czasopism pedagogicznych źródłem informacji, dotyczącym polskiego i zagranicznego ruchu oświatowego, starannie odnotowującym ważniejsze wydawnictwa oraz kongresy i zjazdy pedagogiczne.

Stałymi i najczęściej publikującymi współpracownikami miesięcznika, nadającymi mu również wyraźne oblicze ideowe, byli przede wszystkim pracownicy Ministerstwa WRiOP: Juliusz Balicki, Stefan Bąkowski, Maria Dzierzbicka, Józef Mirski, Stanisław Seweryn, Helena Witkowska, a od 1936 r. – Bogdan Suchodolski. Ponadto swoje artykuły zamieszczali m.in. także: Józef Chałasiński, Jan Dec, Włodzimierz Gałeczki, Jerzy Ferek-Błeszyński, Władysława Hoszowska, Tadeusz Zieliński oraz aktywna działaczka i publicystka „Zrębu” – Irena Poseltówna.

Jednym z najważniejszych zadań pisma, sformułowanym jednoznacznie w artykule redakcyjnym, zamieszczonym w pierwszym numerze „Oświaty i Wychowania” z 1929 r., było wypracowanie nowego ideału i programu wychowawczego⁵. Podjęte przez redakcję zagadnienie wynikało oczywiście z bieżących prac i wysiłków resortu, który w tym czasie już poważnie zaangażował się w stworzenie oryginalnej, sanacyjnej doktryny wychowawczej. Problem ten w pierwszym roku istnienia dwumiesięcznika podjęli na jego łamach: J. Chałasiński w obszernym,

⁴ „Oświata i Wychowanie” 1929, nr 1, s. 4–5.

⁵ „Oświata i Wychowanie” 1929, nr 1, s. 5.

dwuczęściowym artykule pt. *Nauka obywatelstwa na poziomie szkoły powszechnej i niższego gimnazjum*⁶ oraz T. Zieliński w publikacji zatytułowanej *Ideał wychowawczy w starożytności i u nas*⁷.

Znamienne i istotne w tej kwestii było upowszechnienie w formie publikacji zamieszczonej na łamach pisma w 1931 r. referatu naczelnika Wydziału Szkół Średnich Ministerstwa WRiOP, Włodzimierza Gałęckiego pt. *Wychowanie państwowe*⁸. Autor wygłaszał go w roku szkolnym 1930/31 na kursach pedagogicznych dla nauczycieli szkół średnich w Katowicach, Lublinie, Lwowie, Warszawie i Wilnie. Podobnie jak inni teoretycy i propagatorzy rządowej doktryny wychowawczej, W. Gałęcki wyprowadzał ideę wychowania państwowego bezpośrednio z myśli i dokonań społeczno-wychowawczych polskiego oświecenia oraz działalności oświatowej Komisji Edukacji Narodowej. Odwoływał się również do dzieł Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Szymona Maryckiego i Piotra Skargi. Pojęcie wychowania państwowego w omawianej publikacji utożsamiane było z terminem wychowania obywatelskiego, a jego zakres programowy i treści w świetle wywodów i argumentacji autora łączyły w sobie idee wychowania narodowego, społecznego i indywidualistycznego. Szczególnie wiele uwagi w tym kontekście W. Gałęcki poświęcił analizie wzajemnych relacji, z wyeksponowaniem różnic, zachodzących między programem wychowania państwowego a narodowego. Zgodnie z założeniami ideologicznymi sanacji podkreślał przede wszystkim szkodliwość przejawów nacjonalizmu i szowinizmu w wychowaniu, a tym samym tendencji wynaradawiających wobec mniejszości narodowych. Rozwijając główne założenia doktryny wychowania państwowego, cytowany autor zwracał uwagę na znaczenie organizacji pracy wychowawczej szkoły i nauczycieli poprzez rozwijanie form działalności związków młodzieżowych, samorządu uczniowskiego i przysposobienia wojskowego jako najważniejszych czynników kształtowania postaw obywatelskich i pożądanego dyspozycji osobowościowych wychowanków. Ponadto rozważając praktyczne postulaty realizacji idei propagowanej koncepcji wychowawczej, wskazywał na potrzebę reformy przedmiotowych programów nauczania pod kątem uwzględniania treści wychowania państwowego oraz przystosowania do realizacji jego założeń, metod „nowego wychowania”, szkoły pracy i szkoły twórczej.

Publikacjami stanowiącymi wszechstronne uszczegółowienie tez zawartych w artykule W. Gałęckiego oraz będącymi rozwinięciem praktycznych wskazówek dotyczących metod i środków wdrażania w życie doktryny wychowania państwowego były m.in. artykuły I. Posseltówniej⁹ i W. Hoszowskiej¹⁰. Wspólną cechą wzmiankowanych publikacji, wzbogacającą postulaty W. Gałęckiego, były opracowane metodycznie zalecenia, sformułowane w odniesieniu do kształtowania w świadomości młodzieży poczucia wartości i szacunku dla pracy oraz wszelkich

⁶ „Oświata i Wychowanie” 1929, nr 1, s. 47–67 i nr 2, s. 140–166.

⁷ „Oświata i Wychowanie” 1929, nr 3, s. 232–246.

⁸ W. Gałęcki, *Wychowanie państwowe*, „Oświata i Wychowanie” 1931, nr 7, s. 612–635.

⁹ J. Posseltówna, *Organizacja życia szkolnego a wychowanie obywatelskie młodzieży*, „Oświata i Wychowanie” 1934, nr 3–4–5, s. 129–140.

¹⁰ W. Hoszowska, *Kształcenie gospodarcze w programach szkoły powszechnej*, „Oświata i Wychowanie” 1934, nr 3–4–5, s. 140–161.

dziedzin wytwórczości ludzkiej, a także edukacji ekonomicznej młodego pokolenia. Zagadnienie realizacji wychowania państwowego, ujęte jako całokształt wysiłków szkoły i rodziców uczniów, stało się z kolei przedmiotem rozważań Anny Żebrowskiej w artykule pt. *Współpraca domu ze szkołą*¹¹. Począwszy od 1933 r. redakcja wysuwała na czoło swej publicystyki pedagogicznej, szeroką informację o zmianach przeprowadzanych w oświacie w związku z nową ustawą o ustroju szkolnym oraz reformą programową. Artykuły zamieszczane w piśmie szczegółowo informowały i komentowały kolejne posunięcia władz oświatowych w tym zakresie.

Odchodzenie po 1936 r. obozu rządowego od głównych założeń doktryny wychowania państwowego nie znalazło szerszego odbicia na łamach pisma ani w publicystyce, ani w naukowych rozprawach teoretycznych. Zmiana dotychczasowej ideologii wychowawczej widoczna była głównie w systematycznie zamieszczanych od 1938 r. na łamach „Oświaty i Wychowania” przemówieniach W. A. Świątosławskiego – ministra WRiOP. Następca braci Jędrzejewiczów na stanowisku kierownika resortu akcentował w swych wystąpieniach przede wszystkim zwrot w kierunku wychowania religijnego, opartego na zasadach wiary i etyki chrześcijańskiej, ideę narodu oraz rolę przysposobienia młodzieży do obrony kraju jako jedno z podstawowych zadań wychowawczych szkoły¹².

Wraz z wysunięciem politycznych haseł „narodu pod bronią” i „konsolidacji społeczeństwa wokół armii i jej wodza” oraz włączeniem tych haseł do zrewidowanego programu wychowawczego sanacji „Oświata i Wychowanie” dużo uwagi i miejsca na swych łamach poświęcała zagadnieniu wychowania militarnego młodzieży. Począwszy od 1937 r. można w piśmie wyróżnić wręcz osobny dział artykułów dotyczących organizacji przysposobienia wojskowego w pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły. Cykl publikacji na ten temat otwierał artykuł S. Seweryna pt. *Przygotowanie młodzieży do obrony państwa*¹³. Jerzy Ferek-Błęszyński w publikacji *Ideologiczne kontury zagadnienia przysposobienia wojskowego na terenie szkół*, posługując się cytatami z mów i pism wybitnych Polaków oraz przeprowadzając analizę aktualnej sytuacji międzynarodowej, uzasadniał potrzebę wychowania wojskowego młodzieży i traktował je jako nakaz patriotyczny i moralny¹⁴.

Ramy organizacyjne przysposobienia wojskowego w szkolnictwie polskim zostały usankcjonowane prawnie zarządzeniem ministrów Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Spraw Wojskowych z dnia 10 września 1937 r.¹⁵ Nowy akt prawny znosił tym samym ustalenia w tej kwestii wprowadzone

¹¹ „Oświata i Wychowanie” 1930, nr 5, s. 387–396.

¹² M.in.: Przemówienie ministra WRiOP W. Świątosławskiego na posiedzeniu Państwowej Rady Oświecenia Publicznego w dniu 24 września 1937, „Oświata i Wychowanie” 1938, nr 1, s. 4–13; Przemówienie ministra WRiOP W. Świątosławskiego na posiedzeniu Komisji Budżetowej Sejmu w dniu 3 lutego 1938, „Oświata i Wychowanie” 1938, nr 3, s. 225–234; Przemówienie ministra WRiOP W. Świątosławskiego na posiedzeniu Komisji Budżetowej Sejmu w dniu 26 stycznia 1939, „Oświata i Wychowanie” 1939, nr 2, s. 181–193; Przemówienie ministra WRiOP W. Świątosławskiego wygłoszone na posiedzeniu Sejmu w dniu 20 lutego 1939, „Oświata i Wychowanie” 1939, nr 3, s. 245–253.

¹³ „Oświata i Wychowanie” 1937, nr 7, s. 547–553.

¹⁴ „Oświata i Wychowanie” 1937, nr 9–10, s. 793–795.

¹⁵ „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” 1937, nr 12, poz. 369.

zarządzeniem z dnia 4 lutego 1931 r. Na mocy tegoż dokumentu wprowadzono m.in. do programu nauczania liceów ogólnokształcących i zawodowych przedmiot – przysposobienie wojskowe. Ogólne zaś przygotowanie młodzieży do obrony kraju miało być realizowane w toku całego procesu dydaktyczno-wychowawczego szkoły. W 1937 r. został również opracowany i wprowadzony program nauczania przysposobienia wojskowego dla szkół licealnych, a od 1938 r. dla czwartych klas gimnazjów ogólnokształcących i zawodowych oraz szkół doksztalających zawodowych¹⁶. Problemy realizacji programu przedmiotu oraz zagadnienia wychowania militarnego w oparciu o programy innych przedmiotów nauczania, omawiane były na łamach pisma w artykułach Tadeusza Bornholtza¹⁷, Wiktora Ehrenfeuchta¹⁸ i Mariana Krawczyka¹⁹.

Drugim organem Ministerstwa WRiOP, wydawanym nieregularnie w latach 1929–1939, był periodyk pt. „Poradnik w Sprawach Nauczania i Wychowania oraz Administracji w Szkołach Ogólnokształcących i Seminarjach Nauczycielskich”. Od 1934 r. w związku ze zmianą dotychczasowych form kształcenia kandydatów do zawodu nauczycielskiego i likwidacją seminariów nauczycielskich czasopismo ukazywało się pod nieco skróconym tytułem: „Poradnik w Sprawach Nauczania i Wychowania oraz Administracji w Szkołach Średnich Ogólnokształcących”. Redaktorami pisma byli urzędnicy resortu: Kazimierz Pieracki, Tadeusz Łazowski i Bronisław Brycki. Każdy kolejny zeszyt obejmujący od 100 do 200 stron druku poświęcony był w całości jednemu problemowi praktycznemu. Najczęściej dotyczyły one kwestii programowych i metodycznych w realizacji poszczególnych przedmiotów nauczania w szkołach średnich i seminarjach nauczycielskich. „Poradnik”, adresowany do dyrektorów oraz nauczycieli szkół średnich i zakładów kształcenia nauczycieli, rozsyłany był bezpłatnie do wszystkich placówek tego typu.

W piśmie mającym charakter ściśle specjalistyczny została zamieszczona tylko jedna, niemniej poważna publikacja poświęcona doktrynie wychowawczej sanacji. Artykuł pt. *Wytyczne wychowania państwowego w dzisiejszej szkole średniej ogólnokształcącej*²⁰ był ogłoszonym drukiem referatem naczelnika Wydziału Programowego w Ministerstwie WRiOP, dra J. Balickiego, który został wygłoszony przez autora w 1930 r. na konferencjach dyrektorów szkół średnich we

---

¹⁶ T. Adamczyk, *Nowe zarządzenie w sprawie organizacji przysposobienia młodzieży szkolnej do obrony kraju*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” 1937, nr 9–10, s. 796–805.

¹⁷ T. Bornholtz, *Przygotowanie do obrony kraju w programach przedmiotów humanistycznych szkoły ogólnokształcącej*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” 1937, nr 9–10, s. 806–813.

¹⁸ W. Ehrenfeucht, *Przygotowanie do obrony kraju w programach fizyki, chemii i matematyki szkoły ogólnokształcącej*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” 1937, nr 9–10, s. 814–821.

¹⁹ M. Krawczyk, *Przygotowanie młodzieży do obrony kraju w programach wychowania fizycznego*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” 1937, nr 9–10, s. 822–828.

²⁰ J. Balicki, *Wytyczne wychowania państwowego w dzisiejszej szkole średniej ogólnokształcącej*, „Poradnik w Sprawach Nauczania i Wychowania oraz Administracji w Szkołach Ogólnokształcących i Seminarjach Nauczycielskich” 1931, z. 2 (4), s. 113–141.

Lwowie, Warszawie, Poznaniu, Katowicach i Toruniu. Wychodząc z założenia, że wychowanie pełnego człowieka musi objąć kształtowanie zarówno jego struktury psychicznej, jak i fizycznej, zagadnienie wychowania państwowego autor ujmował pod kątem wychowawczego oddziaływania na wszystkie dyspozycje osobowościowe wychowanka. Postulaty odnośnie pracy wychowawczej szkół średnich w kwestii kształtowania dyspozycji umysłowych, emocjonalnych, wolicjonalnych oraz wychowania fizycznego uczniów omawiane były przez J. Balickiego w kontekście realizacji zasadniczych celów wychowania państwowego. Istotnym wątkiem refleksji autora były ponadto jednoznacznie sformułowane uwagi dotyczące postaw ideowych nauczycieli, od pracy których zależało powodzenie realizacji programu wychowawczego sanacji. Dlatego też J. Balicki odmawiał prawa wykonywania zawodu nauczycielom, którzy nie akceptowali ideału oraz kierunku politycznego wychowania państwowego²¹.

Głównym organem urzędowym resortu był ukazujący się w cyklu miesięcznym przez okres całego dwudziestolecia „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej”. Ten oficjalny organ Ministerstwa, niebędący jednak czasopismem w rozumieniu prawa prasowego, wydawany był w dużym nakładzie (90 000 egzemplarzy) i miał charakter wyłącznie informacyjno-urzędowy. Nie zamieszczano w nim bowiem publikacji naukowych ani publicystycznych.

Ponadto wszystkie Kuratoria Okręgów Szkolnych jako terenowe organy państwowej administracji oświatowej wydawały także własne „Dzienniki Urzędowe”. Wydawnictwa kuratorów nie były również ze względu na swój urzędowy charakter traktowane jako czasopisma, mimo faktu, że odpowiadały praktycznie wszystkim wymogom definicji czasopisma w świetle prawa prasowego, posiadając następujące cechy: periodyczność (ukazywały się raz w miesiącu), nieprzewidziane z góry zakończenie, zbiorowość autorstwa i charakter publiczny²². Nakłady „Dzienników” wahały się w granicach od 1500 do 3500 egzemplarzy. Docierały one nie tylko do instytucji i placówek oświatowych danego okręgu szkolnego, lecz także do indywidualnych prenumeratorów. Do 1928 r. wszystkie „Dzienniki” posiadały charakter ściśle informacyjny, zamieszczały bowiem bieżące rozporządzenia i okólniki władz oświatowych, informacje z działalności Kuratoriów oraz wykazy służbowych zmian personalnych. Począwszy od 1929 r., niewątpliwie z inspiracji Ministerstwa, organy kuratoriów niemal jednocześnie rozszerzyły zakres swych wydawnictw o część nieurzędową, tzw. dział pedagogiczny, w którym publikowano zamówione przez redakcję i nadsyłane artykuły, dotyczące aktualnych problemów szkolnictwa i zagadnień pedagogicznych.

Poważną część publikacji działów pedagogicznych „Dzienników” stanowiły artykuły poświęcone rozważaniom teoretycznym oraz propagowaniu doktryny wychowania państwowego. Osobną grupę artykułów na ten temat stanowiły ponadto nadsyłane prace, omawiające w oparciu o przykłady metody realizacji wychowania państwowego w praktyce szkolnej. Należy sądzić, iż właśnie głównie

²¹ Tamże, s. 131.

²² J. Bornsteinowa, *Czasopisma w Polsce (1925–1927)*, br. m. wyd. 1928, s. 24.

w celu propagowania idei wychowania państwowego oraz wymiany praktycznych doświadczeń w tym zakresie Ministerstwo zaleciło kuratoriom jako wydawcom „Dzienników” poszerzenie ich treści o dział pedagogiczny.

Nie wszystkie jednak redakcje „Dzienników” równie gorliwie interesowały się problematyką wychowania państwowego. Stosunkowo najszerszej zagadnienia ideologii wychowawczej sanacji prezentowane były na łamach „Dzienników Urzędowych” Kuratoriów Okręgów Szkolnych: Poleskiego z siedzibą w Brześciu nad Bugiem, Lubelskiego, Warszawskiego, Wileńskiego oraz Wołyńskiego z siedzibą w Równem. Znikome natomiast zainteresowanie rządowym programem wychowawczym przejawiały redakcje „Dziennika” Lwowskiego, Łódzkiego, Poznańskiego i Pomorskiego z siedzibą w Toruniu. Szczególnie na terenie Wielkopolski i Pomorza, mimo znacznych wysiłków naczelnych władz oświatowych, stosunek większości nauczycielstwa i części kadry urzędniczej do sanacji i doktryny wychowania państwowego był wyraźnie niechętny, o czym pisał m.in. również w swych wspomnieniach kurator Okręgu Szkolnego Pomorskiego Michał Pollak²³.

Na uwagę zasługują jednak interesujące inicjatywy wydawnicze Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego i przyłączonego doń w latach kryzysu gospodarczego – Pomorskiego. Nakładem wydawnictwa „Dziennika Urzędowego” Kuratorium Okręgu Szkolnego w Poznaniu ukazywał się od października 1934 r. miesięcznik pod nazwą „Oświata Pozaszkolna”. Pismo wydawane w nakładzie przeciętnie 1000 egzemplarzy i objętości około 40 stron druku było redagowane przez pracowników Oddziału Oświaty Pozaszkolnej Kuratorium, a adresowane głównie do nauczycieli-praktyków. W zamierzeniu redakcji miesięcznik miał spełniać rolę pisma społeczno-oświatowego o charakterze regionalnym i praktyczno-instruktorskim.

Zasięg rozpowszechniania „Oświaty Pozaszkolnej” obejmował Wielkopolskę i Pomorze. Wśród działów miesięcznika – poświęconych m.in. kształceniu dorosłych, bibliotekarstwu i czytelnictwu, pracy świetlicowej, materiałom repertuarowym dla teatrów i chórów amatorskich – wyodrębnione były publikacje poświęcone wychowaniu obywatelskiemu. Do reprezentatywnych dla tego zagadnienia materiałów, zamieszczanych na łamach pisma, należał m.in. artykuł Zbigniewa Bąkowskiego, pt. *Wychowanie społeczno-obywatelskie w ośrodku społeczno-oświatowym w Poznaniu*²⁴ oraz porady metodyczne dotyczące na przykład organizacji obchodów świąt państwowych, inscenizacji przemówień i rozkazów marszałka J. Piłsudskiego. W 1936 r. „Oświata Pozaszkolna” usamodzielniała się jako czasopismo, nie tracąc dotychczasowego charakteru. Znamienne jest jednak, iż właśnie od tego roku zlikwidowano w piśmie dział wychowania obywatelskiego.

Równie interesującym pismem, wydawanym nakładem „Dziennika Urzędowego Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego” w Toruniu, jako bezpłatny dodatek do niego, było „Pedagogium”, ukazujące się od 1938 r. na początku każdego półrocza szkolnego w nakładzie 3500 egzemplarzy. Do wybuchu wojny

²³ M. Pollak, *Wspomnienia kuratora Okręgu Szkolnego Pomorskiego*, „Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. VI, z. 2 za rok 1960, Poznań 1961, s. 333–376.

²⁴ „Oświata Pozaszkolna” 1935, nr 5, s. 163–165.

zdołano wydać tylko 3 numery ciekawie zapowiadającego się pisma. Redaktorem periodyku, określanego w podtytule jako „czasopismo poświęcone psychologii nauczyciela i sposobom jego kształcenia”, był dr Jan Schwarz. „Pedagogium” nie poruszało zagadnień dotyczących ideologii wychowawczej, niemniej znajdujemy na jego łamach rozważania na temat zadań nauczycieli w organizacji współpracy z rodzicami uczniów, w ramach tworzenia jednolitego frontu oddziaływań wychowawczych domu i szkoły²⁵.

Największa liczba publikacji zamieszczanych w „Dziennikach Urzędowych” kuratoriów na temat wychowania państwowego miała miejsce w latach 1931–1933. Najczęściej były to artykuły o charakterze publicystycznym, mające przede wszystkim na celu propagowanie ideału wychowawczego i głównych założeń doktryny pedagogicznej sanacji. Do publikacji tego typu należały m.in. artykuły: Jana Firewicza pt. *O ideał obywatela-państwowca w wychowaniu* wydrukowany w „Dzienniku Urzędowym Kuratorium Okręgu Szkolnego Wołyńskiego”²⁶, Andrzeja Sautera *O wychowaniu państwowym* – w „Dzienniku Urzędowym Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego”²⁷ oraz Stanisława Seweryna pt. *Uwagi o wychowaniu obywatelsko-państwowym* – w „Dzienniku Urzędowym Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego”²⁸. Autorzy tych i podobnych artykułów nie prezentowali jednak oryginalnych myśli, będących twórczym wkładem do programu wychowawczego sanacji. Powtarzano w nich bowiem najczęściej znane hasło oraz rozwijały wcześniej sformułowane tezy.

Pracą mającą natomiast istotne znaczenie dla kształtowania sanacyjnej ideologii wychowawczej była m.in. publikacja J. Ostrowskiego pt. *Wychowanie państwowe*²⁹, w której autor przeprowadził analizę porównawczą treści i zakresu pojęć: wychowania społecznego, indywidualistycznego i państwowego oraz opracował model i wzór osobowy rządowej doktryny wychowawczej. Z kolei wybitny pedagog i profesor Uniwersytetu Lubelskiego Zygmunt Kukulski³⁰ opracował metody i środki realizacji wychowania państwowego w praktyce szkolnej. „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego” zamieścił szczegółowy program wychowania państwowego dla wszystkich klas szkoły powszechnej, gimnazjum i liceum, z uwzględnieniem kształtowania poszczególnych dyspozycji osobowościowych wychowanków. Program opracowany przez ministerialną instruktorkę wychowania obywatelsko-państwowego H. Pohoską³¹ stał się przedmiotem twórczych dyskusji prezentowanych na łamach „Dziennika”.

²⁵ J. Schwarz, *O potrzebie stworzenia czasopisma poświęconego psychologii nauczyciela i sposobom jego kształcenia oraz o wytycznych pracy na najbliższą przyszłość*, „Pedagogium” 1938, nr 1, s. 12–15.

²⁶ „Pedagogium” 1932, nr 3, s. 82–84.

²⁷ „Pedagogium” 1932, nr 1, s. 6–7.

²⁸ „Pedagogium” 1930, nr 9, s. 223–239.

²⁹ „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego” 1931, nr 10, s. 254–260.

³⁰ „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego” 1932, nr 1, s. 7–9.

³¹ H. Pohoska, *Projekt programu wychowania obywatelsko-państwowego oraz uwagi dotyczące jego wykonania*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego” 1932, nr 7, s. 404–417.

Ważną inicjatywą redakcji kuratorium warszawskiego było zamieszczenie w kolejnych numerach „Dziennika” w 1932 r. cyklu artykułów poświęconych realizacji programu wychowawczego sanacji, głównie poprzez wykorzystywanie treści wychowawczych przedmiotów nauczania szkolnego³². Wszystkie publikacje ogłoszone na łamach „Dziennika” zostały włączone do pracy zbiorowej pt. *Z teorii i praktyki wychowania* (Warszawa 1933) wydanej nakładem Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego.

Po wydaniu w 1932 r. ustawy szkolnej większość redakcji „Dzienników Urzędowych” szczególną uwagę przykładała do opracowania nowych programów dydaktycznych przedmiotów nauczania szkolnego i korelacji ich treści z założeniami wychowania państwowego³³. Spośród przedmiotów szkolnych największą rolę w państwowym wychowaniu młodzieży przypisywano „Nauce o Polsce współczesnej” (której nazwę proponowano zmienić na „Naukę obywatelstwa”), historii, geografii oraz językowi i literaturze ojczystej. Wszystkie przedmioty szkolne realizowane metodą nauczania wychowującego miały zostać powiązane osią programową, której treścią miała być „Polska i jej kultura – Polska w znaczeniu państwa polskiego, kultura – duchowa i materialna”³⁴.

W ramach specjalnego wydawnictwa – „Biblioteki Nauczyciela Szkoły Powszechnej”, redagowanej przez Benedykta Kubskiego w latach 1932–1934, z inspiracji Ministerstwa WRIOP, nakładem znanej oficyny Gebethnera i Wolffa ukazało się 15 tytułów poświęconych wyłącznie realizacji nowych programów nauczania. Spośród tych pozycji na szczególną uwagę zasługują publikacje pracowników

---

³² M. Sokorski, *Realizowanie wychowania państwowego w szkole*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego” 1932, nr 1, s. 32–48; S. Drzewiecki, *Wychowania obywatelsko-państwowe a nauka języka polskiego*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego” 1932, nr 2, s. 77–96; Z. Lepecki, *Lekcja matematyki w szkole średniej a wychowanie obywatelsko-państwowe*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego” 1932, nr 3, s. 124–148; W. Radziwonowicz, *Wychowanie obywatelsko-państwowe na podstawie nauczania historii w szkole średniej*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego” 1932, nr 4, s. 177–208; J. Lubecka, *Czynniki wychowania obywatelsko-państwowego w nauczaniu przyrodznawstwa*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego” 1932, nr 5, s. 266–272.

³³ J. Magryta, *Wychowanie fizyczne a wychowanie obywatelsko-państwowe w szkole powszechnej*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego” 1931, nr 7, s. 242–245; Z. Serafinowiczowa, *Realizowanie postulatów wychowania obywatelsko-państwowego przy nauczaniu języka łacińskiego*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego” 1932, nr 7, s. 418–424; Z. Gillówna, *Jak realizować ideę wychowania obywatelskiego przy nauce języka polskiego*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego” 1932, nr 8, s. 440–442; M. Daabowa, *Realizacja wychowania państwowego w I i II klasie szkoły powszechnej*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego” 1932, s. 443–447; L. Langholz, *Wychowanie państwowo-obywatelskie na podstawie nauczania przedmiotów pedagogicznych*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego” 1933, nr 1, s. 34–57; E. Szczerbicki, *Wychowanie obywatelsko-państwowe w nowych programach*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego” 1933, nr 8–9, s. 424–435; A. Grzegorzewski, *Polska i jej kultura jako oś programowa w nowych programach szkół powszechnych*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego” 1933, nr 8–9, s. 394–403.

³⁴ S. Drzewiecki, *Wychowanie obywatelsko-państwowe w nowych programach*, Warszawa 1934, s. 11.

Ministerstwa, m.in.: Juliusza Balickiego *Oblicze nowych programów* (Warszawa 1932), Jadwigi Michałowskiej *Zagadnienia wychowawcze w nowych programach* (Warszawa 1932) oraz Stefana Drzewieckiego *Wychowanie obywatelsko-państwowe w nowych programach* (Warszawa 1932; wyd. 2, Warszawa 1934).

Ponadto w „Dziennikach” można wyróżnić także osobną grupę licznych publikacji dotyczących realizacji ideologii wychowawczej sanacji w aspekcie współdziałania domu i szkoły. Opowiadano się w tym zakresie za prowadzeniem pracy planowej i systematycznej z wykorzystaniem bezpośrednich kontaktów rodziców i nauczycieli oraz współpracy za pośrednictwem zrzeszeń rodzicielskich i patronatów szkolnych. Opracowano również szereg praktycznych rozwiązań organizacyjnych, które miały na uwadze zbliżenie domu i szkoły jako dwóch środowisk wychowawczych ucznia w celu realizacji wspólnego programu wychowawczego³⁵.

Znaczną aktywnością w zakresie propagowania doktryny pedagogicznej sanacji oraz poszukiwania metod i środków jej realizacji wykazywała się redakcja „Dziennika” KOS Lubelskiego, poświęcając np. jeden z numerów wprowadzaniu w życie programu wychowania państwowego w oparciu o wybrane przykłady konkretnych szkół średnich³⁶. W kolejnym zaś numerze omawiano problemy realizacji wychowania państwowego w organizacjach młodzieżowych.

Udział wydawnictw periodycznych Ministerstwa WRiOP oraz organów Kuratoriów Okręgów Szkolnych w wypracowaniu i kształtowaniu doktryny wychowawczej obozu rządowego należy uznać za znaczący zarówno w dziedzinie teleologii wychowania, jak i w opracowaniu metod, środków oraz form realizacji wychowania państwowego. Rola ta była szczególnie widoczna w latach 1929–1933, wyraźnie zaś osłabła w latach następnych, nie oddając też w pełni na swoich łamach kierunków ewolucji doktryny wychowawczej sanacji. Na tle całego czasopiśmiennictwa pedagogicznego okresu międzywojennego pisma wydawane przez Ministerstwo, z racji swego urzędowego charakteru, wyróżniały się do 1933 r. konsekwencją w tworzeniu podstaw teoretycznych i rozwiązywaniu problemów praktycznych wychowania państwowego. Redakcjom „Oświaty i Wychowania” oraz „Dzienników” udało się nawiązać bliski kontakt z czytelnikami oraz skupić wokół siebie wielu stałych współpracowników, dzięki czemu były mocno związane ze środowiskiem nauczycielskim i osadzone w ówczesnej rzeczywistości oświatowej. Publikacje zamieszczane na łamach omawianych pism prezentowały różny

³⁵ M.in. W. Radziwonowicz, *Wychowanie organizacyjne na podstawie współpracy domu ze szkołą*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego” 1935, nr 2, s. 55–59; B. Szwarczyk, *Jak realizować plany współpracy domu ze szkołą*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego” 1933/1934, nr 6, s. 261–264; J. Młodowska, *Praca społeczno-wychowawcza nauczycieli wśród rodziców*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego” 1933/1934, nr 6, s. 265–271; I Klinghoffer, *O nową formę organizacyjną współpracy domu ze szkołą*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego” 1933/1934, nr 6, s. 272–273.

³⁶ J. Firewiczowa, *Próby realizacji wychowania obywatelsko-państwowego w Gimnazjum Żeńskim im. Unii Lubelskiej w Lublinie*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego” 1932, nr 1, s. 9–12; J. Młodowska, *Wychowanie państwowe – próba realizacji w Państwowym Seminarium Nauczycielskim w Chełmie*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego” 1932, nr 1, s. 12–15; T. Moniewski, *Wychowanie państwowe w Gimnazjum im. Staszica w Lublinie*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego” 1932, nr 1, s. 16–18.

charakter i poziom: niektóre pretendowały do opracowań o charakterze naukowym, inne zaś cechowały się popularnym ujęciem zagadnień pedagogicznych. Wydaje się, że pisma Ministerstwa odegrały poważną rolę również w zakresie popularyzacji idei wychowania państwowego. Zjawisko to polegało głównie na próbie wytworzenia w świadomości swych czytelników zrozumienia i emocjonalnego związania ich z ideologią wychowawczą obozu rządowego.

Wziąwszy pod uwagę spory dorobek ilościowy, a także różnorodną oraz bogatą zawartość merytoryczną wydawnictw Ministerstwa WRiOP i Kuratoriów Okręgów Szkolnych, należy stwierdzić, że zasługują one na bliższe poznanie i wszechstronną analizę.

Pisma subwencionowane przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Czasopismem niebędącym oficjalnym organem resortu oświaty, ale przez niego finansowanym był dwumiesięcznik pod nazwą „Kultura Pedagogiczna”. Na całość cyklu wydawniczego tego interesującego pisma naukowego, poświęconego socjologicznym i filozoficznym zagadnieniom wychowania, złożyło się zaledwie pięć zeszytów, wydawanych w okresie od lutego do grudnia 1933 r. „Kulturę Pedagogiczną” redagował jeden z twórców teorii wychowania państwowego, Zygmunt Mysłakowski, autor m.in. pracy pt. *Państwo a wychowanie* (Warszawa 1935). W skład Komitetu Redakcyjnego wydawnictwa wchodził ponadto tacy wybitni uczeni, jak: Stanisław Bystroń, Bogdan Nawroczyński i Stefan Szuman. Redakcja i administracja pisma mieściła się w Krakowie, przy ulicy Straszewskiego 27.

Wyrazem ścisłych związzków, jakie łączyły naczelne władze oświatowe z redakcją pisma, był poza subwencjonowaniem również fakt, że Ministerstwo WRiOP zaprenumerowało „Kulturę Pedagogiczną” dla państwowych szkół średnich ogólnokształcących, seminariów nauczycielskich oraz inspektorów szkolnych. Natomiast niektóre „Dzienniki Urzędowe” Kuratoriów Okręgów Szkolnych, informując o ukazaniu się na rynku wydawniczym nowego czasopisma, zachęcały swych czytelników do jego prenumeraty.

Na łamach „Kultury Pedagogicznej” ukazały się dwie poważne rozprawy teoretyczne autorstwa J. S. Bystronia³⁷ i J. Chałasińskiego³⁸ poświęcone ideologii wychowawczej obozu rządowego. W okresie ukazania się wzmiankowanych rozpraw główne założenia i postulaty sanacyjnej doktryny pedagogicznej były już w zasadzie wypracowane oraz realizowane w praktyce. Niemniej również

³⁷ J. S. Bystroń, *Wychowanie państwowe*, „Kultura Pedagogiczna” 1933, nr 2, s. 97–111.

³⁸ J. Chałasiński, *Państwo i wychowanie państwowe. Uwagi socjologiczne*, „Kultura Pedagogiczna” 1933, nr 4, s. 380–407.

w latach następnych, po wydaniu ustawy z 1932 r. i dokonanej reformie programów szkolnych, władze oświatowe dopuszczały dyskusje, a nawet krytykę oraz twórcze rozwijania i kształtowanie programu wychowania państwowego. Takimi właśnie pracami, krytycznie ustosunkowującymi się do licznych słabości nowej doktryny pedagogicznej, mającymi jednak na uwadze sprecyzowanie i metodologiczne uporządkowanie jej pojęć oraz założeń programowych, były artykuły zamieszczone w „Kulturze Pedagogicznej”.

J. S. Bystron na drodze polemiki z typowymi i najczęściej występującymi określeniami wychowania państwowego starał się w swoim artykule, przeprowadzając socjologiczną analizę pojęcia „państwa”, sprecyzować termin „wychowania państwowego”. Jednoznacznie odrzucał w tym kontekście metafizyczne pojmowanie państwa jako bytu samoistnego w sensie ontologicznym, mającego własne istnienie i cele, niezależnie od tworzących je jednostek. Krytykował tym samym rozumienie wychowania państwowego jako formy ingerencji państwa w sprawy wychowania oraz „wychowania dla państwa”. Organizowana i prowadzona w taki sposób działalność wychowawcza mogła prowadzić do biernego podporządkowania się jednostki państwu jako bytowi absolutnemu oraz do schematyzmu i uniformizmu w wychowaniu. J. S. Bystron wystąpił z twierdzeniem, że między państwem a innymi tworami społecznymi, takimi jak np.: miasto, rodzina, kościół, spółka akcyjna, nie ma zasadniczej różnicy, która pozwalałaby na przeciwstawienie państwa innym grupom lub organizacjom społecznym. W dalszej części swoich rozważań wspomniany socjolog uznawał państwo za najważniejszą organizację społeczną „uzależniającą od siebie i podporządkowującą swemu kierownictwu obszerne dziedziny działalności nie tylko politycznej, ale także gospodarczej i kulturalnej”³⁹. Z ustaleń autora wynikało więc, iż jedyne uzasadnienie wyjątkowej pozycji państwa widział w fakcie, że współczesne państwo obejmowało zasięgiem swoich wpływów i kompetencji coraz więcej dziedzin życia społecznego. Pisząc z kolei na temat wychowania państwowego, stwierdzał, że „jest to wychowanie mające na celu rozszerzenie i pogłębianie twórczości jednostek, w formach umożliwiających koordynację ich wysiłków twórczych”⁴⁰. Bystron uważał, że każde pogłębianie stosunku społecznego, uszlachetnianie życia emocjonalnego, rozszerzanie treści intelektualnych, łączących się ze współżyciem międzyludzkim, jest aktem twórczym, podnoszącym intensywność życia społecznego oraz budującym państwo. Twierdził tym samym, że wychowanie państwowe, utożsamiane w jego ujęciu z wychowaniem społecznym, pedagogzy zdołają realizować, o ile będą rozszerzać ową twórczość, pogłębiając jej treść oraz pobudzać w tym kierunku możliwie wielką liczbę jednostek.

Rozprawa J. S. Bystronia spotkała się z żywym zainteresowaniem wśród ideologów i działaczy oświatowych, chociaż bynajmniej nie zawsze zgadzano się z jego tezami. Publikacja ta na łamach „Zrębu” niemal natychmiast spotkała się z ostrą polemiką w artykułach: Franciszka Zawadzkiego *Na marginesie artykułu J. S. Bystronia o wychowaniu państwowym*⁴¹ i Jerzego Ostrowskiego

³⁹ J. S. Bystron, *Wychowanie...*, s. 105.

⁴⁰ Tamże, s. 104.

⁴¹ „Zręb” 1933, t. 15, s. 79–83.

*Interpretacje*⁴². Czołowy publicysta „Zrębu” – J. Ostrowski – reprezentując stanowisko większości pedagogów skupionych w tej organizacji, krytycznie ustosunkował się do dwóch najważniejszych tez wysuniętych przez Bystronia: zagadnienia samoistnego bytu państwa oraz tożsamości pojęć wychowania państwowego i społecznego. Ostrowski wyrażał przekonanie, że państwo, posiadając byt pierwotny i samoistny, musi odgrywać w stosunku do jednostek i grup społecznych rolę nadrzędną, najwyższego i jedynego kryterium. Rozgraniczał również zakres pojęć wychowania państwowego i społecznego ze względu na rozbieżność założonych celów, wychodząc z założenia, że w obrębie państwa i poza nim istnieją grupy społeczne, których interes nie pokrywa się z interesem państwa. Dlatego też wychowanie społeczne traktował jako przygotowanie do realizacji wychowania państwowego, mającego charakter uniwersalny.

Chałasiński w artykule *Państwo i wychowanie państwowe* rozpatrywał pojęcie i istotę państwa, podobnie jak J. S. Bystron, z punktu widzenia socjologii⁴³. Nie utożsamiał jednak pod względem zakresu i treści pojęć wychowania społecznego i państwowego. To ostatnie pojmował jako proces uspołeczniania jednostek w celu organizacji życia zbiorowego w państwie. Mimo podjętej przez niego próby naukowej analizy pojęcia „państwa” oraz odrzuceniu jego interpretacji metafizycznej, w definiowaniu istoty wychowania państwowego bliski był reprezentowanemu w tej kwestii stanowisku pedagogów skupionych wokół kwartalnika „Zrąb”.

Niewątpliwą zasługą obu autorów omówionych co dopiero publikacji była udana próba unaukowania teorii wychowania państwowego, zdefiniowanie pojęć, oddzielenie haseł agitacyjnych od tez programowych oraz wykazanie istotnych słabości metafizycznej koncepcji państwa. Można wyrazić przekonanie, że „Kultura Pedagogiczna” jako jedyne ukazujące się pod patronatem Ministerstwa WRIOP naukowe pismo pedagogiczne, mimo krótkiego okresu wydawania, wniosła twórczy wkład w wypracowanie rządowej doktryny pedagogicznej.

Kolejnym czasopismem ideowo związanym z obozem sanacyjnym, przede wszystkim poprzez swoich założycieli i kolejnych redaktorów nadających pismu jednoznaczne oblicze ideologiczne oraz otrzymywane subwencje finansowe z Ministerstwa WRIOP⁴⁴, był jedyny bodaj w Polsce miesięcznik popularnonaukowy pod nazwą „Wiedza i Życie”. Pismo poświęcone było popularyzacji wiedzy i samokształceniu. W okresie międzywojennym ukazywało się od 1 marca 1926 r. do wybuchu wojny i stanowiło swoisty periodyczny podręcznik dla samouków.

Wydawcą miesięcznika od kwietnia 1931 r. był Związek Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych, natomiast od sierpnia 1931 r. w imieniu Związku Nauczycielstwa Polskiego pismo wydawał czołowy działacz związkowy Stanisław Nowak. Począwszy od stycznia 1933 r. w podtytule określano periodyk jako: „Miesięcznik poświęcony popularyzacji wiedzy i zagadnieniom społeczno-wychowawczym”. Wraz z pewną zmianą profilu i problematyki „Wiedzy i Życia” funkcje wydawnicze przejął utworzony w 1925 r. Powszechny Uniwersytet Koresponden-

⁴² „Zrąb” 1933, t. 15, s. 84–88.

⁴³ J. Chałasiński, *Państwo...*, s. 404.

⁴⁴ A. Hertz, *Wyznania starego człowieka*, Londyn 1979, s. 227.

cyjny, którego jednym z założycieli był A. Skwarczyński. W styczniu 1935 r. „Wiedza i Życie” po raz kolejny zmieniła swój podtytuł, akcentując zainteresowanie problematyką kultury i oświaty. W tym także czasie usamodzielniała się pod względem wydawniczym. Wydawcą miesięcznika i „Biblioteki Wiedzy i Życia” stała się „spółka cywilna”, której właścicielami i udziałowcami byli: Stanisław Podwysocki, Stefania Kundelska oraz Jan Feldman⁴⁵. Wraz z kolejnymi zmianami wydawców pisma następowały jeszcze częstsze zmiany adresów redakcji i administracji miesięcznika. Godnym odnotowania jest fakt, iż w latach 1927–1931 redakcja korzystała z biur zaprzyjaźnionego pisma „Droga”, zaś w roku 1934 z siedziby kwartalnika „Zrąb”.

Założycielem i pierwszym redaktorem pisma był J. Jędrzejewicz. Gdy w sierpniu 1931 r. został mianowany ministrem WriOP, przekazał funkcję redaktora „Wiedzy i Życia” oraz dyrektora Powszechnego Uniwersytetu Korespondencyjnego dotychczasowemu sekretarzowi redakcji S. Podwysockiemu, który kierował miesięcznikiem z przerwą wojenną do 1950 r. J. Jędrzejewicz, dokonując zmian personalnych w kierowanym przez siebie resorcie, wprowadził do Ministerstwa WRIOP S. Podwysockiego, który w latach 1932–1936 pełnił funkcję naczelnika Wydziału Oświaty Pozaszkolnej w Departamencie Szkolnictwa Ogólnokształcącego. Począwszy od 1933 r., Podwysocki redagował wspólnie z Komitetem Redakcyjnym, w skład którego wchodził: dr Aleksander Hertz, Benedykt Kubski, prof. Ludwik Wertenstein oraz Zygmunt Zabieglński jako redaktor odpowiedzialny⁴⁶.

W dniu 14 maja 1937 r. wydawnictwo „Wiedza i Życie” zostało przyjęte w poczet członków Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism. Prawa członka rzeczywistego przyznano S. Podwysockiemu i J. Feldmanowi jako głównym przedstawicielom wydawnictwa. S. Podwysocki ponadto przez dwie kolejne kadencje (w latach 1937–1939) wchodził w skład Rady Naczelnej Związku Wydawców, reprezentując również do 1936 r. z ramienia wydawnictwa Towarzystwa Kultury i Oświaty czasopisma „Zrąb” i „Pion”⁴⁷.

W świetle obowiązujących wówczas przepisów prasowych wydawca pisma zajmował się stroną techniczno-organizacyjną wydawnictwa, chociaż w praktyce zakres jego obowiązków i uprawnień był bardzo różnorodny. Często zdarzało się także, że wydawca pełnił jednocześnie funkcję redaktora naczelnego pisma⁴⁸.

Aleksander Hertz, jeden z redaktorów „Wiedzy i Życia” i kierownik naukowy Powszechnego Uniwersytetu Korespondencyjnego, wyrażał się w tonie bardzo pochlebnym o S. Podwysockim, o którym m.in. w swoim pamiętniku, opublikowanym w 1979 r. w Londynie, pisał następująco: „dzięki niemu miesięcznik stał się jednym z najbardziej w Polsce znanych poważnych periodyków. Czasami oskarżano go o zbyt wysoki poziom. Był on pismem dla inteligencji. Szczególnie naczytelstwo gorliwie go czytało”⁴⁹.

⁴⁵ AAN, zespół PZWDiCz, sygn. 182.

⁴⁶ W myśl prawa prasowego z 1921 r. i dekretu z 1927 r. redaktor odpowiedzialny ponosił główne konsekwencje za treść pisma, jego linię programową oraz ewentualne wykroczenia prasowo-porządkowe.

⁴⁷ AAN, zespół PZWDiCz, sygn. 182.

⁴⁸ M. Pietrzak, *Reglamentacja wolności prasy w Polsce*, Warszawa 1963, s. 103.

⁴⁹ A. Hertz, *Wyznania...*, s. 282.

Współpracownikami „Wiedzy i Życia” byli wybitni polscy uczeni oraz znani działacze oświatowi i polityczni. Dział nauk ścisłych w latach 30. redagował profesor fizyki L. Wertenstein. Profesor Stefan Czarnowski ogłosił na łamach miesięcznika cykl studiów o kulturze. Ponadto w „Wiedzy i Życiu” publikowali również m.in. Waław Borowy, Józef Chałasiński, Tadeusz Manteuffel, Czesław Znamierowski, Florian Znaniecki oraz uczeni związani z lewicą społeczną: Jerzy Borejsza, Antoni Bolesław Dobrowolski i Stefan Rudniański. Spośród redaktorów i czołowych publicystów innych pism związanych z obozem sanacyjnym na łamach miesięcznika pisali m.in. Waław Husarski z „Drogi” oraz Hanna Pohońska ze „Zrębu”.

Wraz z osiąganym przez pismo uznaniem i szerokim zainteresowaniem w kręgach inteligencji redakcja periodyku zdecydowała się w 1933 r. rozszerzyć zakres swego oddziaływania poprzez poszerzenie oferty wydawniczej. Korzystając prawdopodobnie również z doświadczeń i wzorów redakcji „Drogi” i „Zrębu”, przystąpiono do wydawania „Biblioteki Wiedzy i Życia”.

W ramach nowego wydawnictwa ukazały się jednak tylko dwie pozycje o charakterze popularnonaukowym. A. Hertz wydał pracę *Klasyki socjologii* (Warszawa 1933), zaś C. Znamierowski, profesor prawa Uniwersytetu Poznańskiego, był autorem książki *Wiedomości elementarne o państwie* (Warszawa 1934), w której na szczególną uwagę zasługuje ciekawy wstęp socjologiczny, dotyczący teorii państwa oraz próba zdefiniowania pojęcia „państwa”. Również blisko związany z redakcją „Wiedzy i Życia” – Powszechny Uniwersytet Korespondencyjny był wydawcą kilku interesujących pozycji z zakresu polityki oświatowej, w tym m.in. publikacji A. Hertza *Główne kierunki polityczne a ruch oświatowy* (Warszawa 1935).

„Wiedza i Życie”, oprócz znakomitego spełniania swej podstawowej funkcji popularyzacji wiedzy, wynikającej z profilu pisma, żywo interesowała się również ideologicznymi aspektami wychowania. Roman Battaglia w artykule o charakterze programowym *O polską rację stanu*⁵⁰, analizując warunki umocnienia polskiej państwowości, wiele uwagi poświęcił założeniom sanacyjnej ideologii wychowawczej. W kwestii określenia celów wychowania państwowego na czoło wysuwał postulaty kształtowania w świadomości obywateli i młodych pokoleń idei pracy dla państwa, stawiania interesów zbiorowości państwowej ponad partykularnymi interesami jednostek i grup społecznych oraz eliminowania często podnoszonych w publicystyce wad charakteru narodowego Polaków. W kontekście określonych celów i zadań wychowania państwowego formułował ponadto istotny dla rozważań teleologicznych pożądany model obywatela państwa, który nie odbiegał jednak w ujęciu tematu od licznych znanych wcześniej w literaturze pedagogicznej opracowań w tym zakresie.

Znamienną publikacją, zamieszczoną na łamach „Wiedzy i Życia” w pierwszym okresie kształtowania sanacyjnej doktryny pedagogicznej, była rozprawa dr Anny Minkowskiej⁵¹ poświęcona życiu i twórczości naukowej Fryderyka Wilhelma Foerстера. Analizując bogaty i różnorodny dorobek tego wybitnego

⁵⁰ R. Battaglia, *O polską rację stanu*, „Wiedza i Życie” 1934, z. 2, s. 149.

⁵¹ A. Minkowska, *Fryderyk Wilhelm Foerster*, „Wiedza i Życie” 1931, z. 5, s. 367–372.

niemieckiego pedagoga, autorka w szczególności sposób akcentowała jego zasługi w zakresie wypracowania ideału wychowawczego oraz teorii wychowania obywatelskiego.

Najpoważniejszą rozprawą teoretyczną opublikowaną przez „Wiedzę i Życie”, bezpośrednio dotyczącą ideologii sanacyjnej, a pośrednio doktryny wychowania państwowego, była praca F. Znanieckiego *Kult państwa*⁵². Podobnie jak czynili w swych publikacjach J. S. Bystron i J. Chałasiński, F. Znaniecki jednoznacznie odrzucał ideologiczne pojmowanie państwa jako absolutu „wobec którego jednostki i ugrupowania są tylko relatywne”⁵³. Z punktu widzenia socjologii traktował państwo jako społeczną grupę terytorialną, będącą zrzeszeniem zdolnych do zbiorowego działania ludzi, których łączą wspólne wartości⁵⁴. W kwestii określenia istoty państwa także nie odbiegał od publikowanych już wcześniej socjologicznych analiz tego pojęcia.

Společną realizację postulatów kultu państwa, wyrażającą się m.in. w traktowaniu przez obywateli i grupy społeczne państwa jako wartości najwyższej, a dobro państwa jako ostatecznego sprawdzianu wszelkiego działania jednostek i grup funkcjonujących w jego obrębie, uważał za nieefektywną w przypadku narzucania ich społeczeństwu przez władze. W dalszej części studium F. Znaniecki zajął się określeniem koniecznych zmian, jakie powinny nastąpić w strukturze państwa, aby postulaty jego kultu mogły zostać urzeczywistnione. Jako podstawowy warunek pełnej realizacji ideologii państwowej uważał potrzebę transformacji dotychczas panującego stosunku prawnego między państwem a obywatelem na stosunek moralny, sankcjonujący podmiotowość każdej jednostki. Wraz ze zmianą struktury i funkcjonowania państwa F. Znaniecki podkreślał wyłaniającą się konieczność postawienia nowych jakościowo zadań przed wychowaniem, aby było ono zdolne kształtować odpowiednie dyspozycje emocjonalne i wolicjonalne samodzielnego „udziału młodzieży w zadaniach państwowych”⁵⁵.

Praca wybitnego polskiego socjologa stanowiła niewątpliwie poważny głos w ciągle wówczas otwartej dyskusji dotyczącej podstawowych założeń ideologii i doktryny pedagogicznej sanacji. Nie spotkała się jednak poza słabo uargumentowaną polemiką w „Zacznynie”⁵⁶ z praktycznie żadnym odzewem na łamach czasopism obozu rządowego. Główne, nowatorskie tezy, zawarte w studium Znanieckiego, nie mogły również w okresie wzrastających w Polsce tendencji totalitarnych zostać uwzględnione przez władze w kształtowaniu nowej ideologii i programu wychowawczego.

Wśród omówionych tu czasopism, rozpatrywanych w kontekście tytułowego problemu, na szczególne wyróżnienie zasługują: „Oświata i Wychowanie”, „Kultura Pedagogiczna” i „Wiedza i Życie”. Na ich łamach podnoszone były socjologiczne i pedagogiczne problemy wychowania państwowego. Autorzy publikowanych

⁵² „Wiedza i Życie” 1936, z. 6–7, s. 336–362.

⁵³ F. Znaniecki, *Kult państwa*, „Wiedza i Życie” 1936, z. 6–7, s. 336.

⁵⁴ Tamże, s. 339–431.

⁵⁵ Tamże, s. 358.

⁵⁶ *Państwo jest nieprzetłumaczalne*, „Zacznyn” 1936, nr 2, s. 3.

tam rozpraw poddawali przede wszystkim analizom sporne kwestie terminologiczne oraz socjologiczne interpretacje głównych pojęć i wartości wychowania państwowego, a także zagadnienia dotyczące teleologii doktryny pedagogicznej sanacji.

Periodyki pedagogiczne, w tym przede wszystkim „Oświata i Wychowanie” i „Dzienniki Urzędowe” Kuratoriów Okręgów Szkolnych, aktywnie uczestniczyły w przetransponowaniu głównych przesłanek teoretycznych wychowania państwowego na język praktyki pedagogicznej. Nawiązując głównie do zasad „nowego wychowania”, szeroko omawiano i wypracowywano inspirujące niekiedy eksperymenty pedagogiczne, metody, środki, a także formy oddziaływań wychowawczych. Często upowszechniano także doświadczenia wychowawcze szkół i nauczycieli. Periodyki te miały również swój wkład w tworzeniu metodyki wychowania państwowego.

Istotne dla oceny roli analizowanych tu wydawnictw periodycznych jest zagadnienie skuteczności ich oddziaływania. W tym przypadku należy podkreślić, iż mimo stosunkowo niskiego ich nakładu, adresatami publicystyki i rozpraw o charakterze programowym, a niekiedy też naukowym, zamieszczanych w badanych periodykach, byli często wysocy rangą urzędnicy państwowi i działacze polityczni, którzy niejednokrotnie korzystali z ich łamów jako autorzy wypowiedzi prasowych.